

L'origen ocult de la nissaga dels Valdès

Autor: Raimon Balagué

Data de publicació: 11-07-2014

Van tenir tres homes tres orígens diversos, amb els mateixos noms i compartint biografia i família sense haver-se ni tan sols conegut? El cas dels Valdès és una altra mostra evident de la usurpació d'un llinatge aragonès a mans de la censura d'estat

Després de constatar que són molts els documents que des de principis del segle XVI fins a finals del XIX testimonien la catalanitat d'En Joan de Valdès¹ –i, en conseqüència, la del seu germà Alfons–, calia seguir aprofundint en la vida i l'obra de tots dos germans per tal d'obtenir noves dades que en corroboressin les afirmacions.

Tanmateix, poc després de començar la recerca em vaig adonar que l'Alfons i en Joan no eren els únics Valdès que havien exercit càrrecs importants dins l'estructura de poder reial i eclesiàstic ni tampoc els únics que, tot i procedir d'una petita noblesa relativament modesta, havien assolit un ascens social molt més notable del que a priori el seu origen feia esperar. Sovint els estudiosos se'n sorprenen i unes vegades, mentre uns intenten buscar-ne explicacions més o menys versemblants que justifiquin aquest fet, d'altres donen per bones històries rocambolesques que recorden lleugerament aquelles en què llaners genovesos descobreixen nous continents o castellans de la meseta esdevenen experts navegants d'un dia per l'altre.

Però aquesta insòlita promoció social de la nissaga dels Valdès no és l'única cosa que crida l'atenció; si examinem atentament la informació que ens ha pervingut dels membres d'aquesta família veurem que, tot i que els trobem documentats com a almiralls, ambaixadors, capitans de la Guàrdia Reial, bisbes o inquisidors generals, no hi ha pràcticament cap historiador que els relacioni mínimament entre si i en doni una visió de conjunt, ans al contrari, habitualment els presenten com a personatges gairebé isolats i d'orígens familiars incerts, talment com si algú s'hagués dedicat a fer desaparèixer els vincles existents entre ells.

A més, malgrat que alguns d'ells estan acreditats a Catalunya, Aragó, València, Roma o Nàpols i en empreses militars

catalano-aragoneses, amb l'excepció ja coneguda d'En Joan de Valdès, de cap d'ells se'ns diu que fos d'origen català o aragonès, sinó que la majoria consten com a oriünds d'Astúries, principalment, o de Castella.

Arribats en aquest punt, calia trobar algun membre d'aquesta nissaga, el periple vital del qual evidenciés la seva pertinença a qualsevol dels regnes de la Corona Catalano-Aragonesa i, a la vegada, actués com a desllorigador de l'entramat bastit per la censura d'estat per tal de desnaturalitzar-ne l'origen. Aquest personatge –que no hem de confondre amb el germà gran d'En Joan de Valdès– és Alfons de Valdès.

Segons fonts catalanes i aragoneses, el febrer de 14732 Alfons de Valdès va ser enviat com a missatger des de Perpinyà a Barcelona, seguint les ordres del rei Joan II d'Aragó, amb l'objectiu de demanar tropes i queviures al Consell de Cent per poder fer front a un possible atac francès. Com a mínim entre el 7 de juliol de 1481 i el 15 de febrer de 14843 va ocupar el càrrec de procurador del Duc de Vilafermosa –Alfons d'Aragó– i del seu fill homònim, bisbe de Tortosa, arquebisbe de Tarragona i president de la Generalitat i el 22 de setembre de 1498 va assistir a les Corts de Saragossa4 per jurar com a hereu el príncep Miquel, nét dels Reis Catòlics.

Amb aquests tres apunts de la seva biografia i sabent que l'historiador Jerónimo Çurita l'anomena infançó5 –títol emprat al regne d'Aragó–, no sembla agosarat pensar que Alfons de Valdès fos aragonès, especialment si tenim en compte que un estranger no tenia cap mena de potestat per assistir a les corts que als seus regnes se celebraven. Si Alfons de Valdès hagués estat castellà hauria jurat el príncep Miquel com a hereu del tron de Castella a les corts castellanes celebrades mesos després, el 13 de gener de 1499, a la població d'Ocaña6.

Però podem relacionar d'alguna manera aquest personatge amb els germans Joan i Alfons de Valdès?

En efecte. Sabem per la documentació conservada que un dels oncles dels germans Valdès, alcaid de la fortalesa castellana de Beteta, es deia Alfons7. Si aquest Alfons de Valdès fos el mateix que va servir el rei Joan II d'Aragó, Duc de Vilafermosa i el fill d'aquest, això demostraria l'origen aragonès dels Valdès i, de passada, resoldria l'interrogant, que tants estudiosos de la seva obra s'han formulat, de com els fills d'un petit noble regidor de la ciutat de Conca van arribar a ocupar uns càrrecs de tanta rellevància tant a la cort imperial de Carles V com a la Santa Seu: el seu oncle i probablement els seus avantpassats ja havien ocupat càrrecs molt propers a la reialesa i a l'alta noblesa del país i ells només van ser uns dignes hereus de la nissaga.

La historiografia castellana sosté, això no obstant, que els Valdès eren de Conca. El primer a afirmar-ho fou l'historiador Juan Pablo Mártir-Rizo a la Historia de la muy noble y leal ciudad de Cuenca, on, en parlar dels Valdès, ens diu que “un caballero de este apellido y familia llamado Hernando de Valdes vino a poblar la ciudad de Cuenca ha mas de trezientos y cinquenta años (...), tuvo muchos hijos y dellos muy noble descendencia que por su notoria nobleza ascendio uno a ser Camarero del Pontífice y otro fue Secretario de la Magestad del Emperador”8.

Malgrat que molts estudiosos ho atribueixen al fet que les seves obres foren perseguides per la Inquisició, no deixa de ser sorprenent que l'autor, nascut a Conca mateix, no esmenti el nom dels dos germans. Potser no sabia com es deien? És possible que no els conegués perquè no eren de Conca?

Desconeixements a part, l'obra de Rizo manca, al meu entendre, de rigor i de versemblança i sembla tenir com a únic objectiu inventar una història de Conca gloriosa i plena de personatges il·lustres; només així s'entén que ens vulgui presentar com a nascuts aquí un aragonès i un valencià: el Papa Luna, Benet XIII, i Lluís de Borja, nebot d'Alexandre VI. “En la ciudad de Cuenca han nacido varones tan insignes (...) que adquirieron fama immortal (...): El Papa Benedito Decimotercio (...i...) Don Luis de Borja, sobrino del Papa Alexandro Sexto”9.

Davant de la rellevància d'aquestes errades, sobretot en el cas de Benet XIII, sembla pertinent concloure que o bé Rizo actuava des del més profund desconeixement de la història o bé que ho feia com un peó més de l'aparell censor de l'Estat.

La controvertida obra de Rizo no és, però, l'únic motiu que ens indueix a pensar que els Valdès no eren de Conca; un dels historiadors que més ha indagat en la genealogia dels Valdès, Jiménez Monteserín, tot i haver consultat àmpliament els arxius de Conca, considera que l'origen i la implantació del cognom Valdès a la ciutat castellana “sigue siendo enigmático”.

Efectivament, si bé el pare dels germans Alfons i Joan de Valdès es deia Hernando de Valdès, ni el seu avi Andrés de Villanueva ni la seva àvia Isabel López de Palacios són portadors d'aquest cognom. L'historiador madrileny no se sap avenir del fet que el cognom Valdès aparegui del no-res i en dóna una explicació que ell mateix considera altament improbable. “Como simple hipótesis documental no carente de objeciones barajaremos la posible ascendencia

norteña y hasta asturiana de la madre de ambos. Débil y todo nos apoyamos para sustentarla en el dato cierto de que un Lope de Valdés, residente en la colación de Santa Maria la Mayor en 1486, había sido criado del canónigo conquense Alonso Rodríguez de Lorenzana. Este personaje cuyo apellido permitiría suponerle de origen galaico (...) pudo venir en la comitiva del obispo Barrientos (...) y traer a su vez con él al citado Lope de Valdés, de quien Isabel López de Palacios podría haber sido hermana. Ésta (...) bien pudo transmitir a sus hijos del apellido familiar que ella no llevaba y constituir una estirpe que, por línea masculina directa, lo fue transmitiendo hasta las postrimerías del Quinientos”¹⁰.

Aquesta hipòtesi tan delirant, formulada –cal no oblidar-ho– per un expert en la matèria, exemplifica de manera diàfana fins a quin punt és inconsistent la història oficial. Probablement, la intervenció d'un censor que va introduir els Valdès en l'arbre genealògic d'una altra família que de Valdès no se n'havia dit mai, amb l'objectiu d'amagar el seu autèntic origen, explicaria millor l'aparició espontània del cognom en qüestió.

Amb tot, les informacions contradictòries sobre la genealogia i l'origen dels Valdès no s'acaben aquí, ja que a Astúries també s'ha conservat documentació que afirma que els Valdès eren oriünds d'aquelles contrades. El 1774 l'historiador asturià Gregorio Menéndez de Valdés va publicar una genealogia de la seva família intitulada Avisos Históricos y Políticos; hi fa un breu apunt biogràfic de molts dels membres de les diferents branques de la nissaga –d'alguns d'ells en parlaré en un altre article– i en diversos casos l'acompanya de documents, com cartes o testaments. Entre els integrants del llinatge n'hi ha un, nascut a mitjan segle XV i mort el 1529, anomenat Alfonso Menéndez de Valdés. A la ressenya sobre la seva vida hi trobem adjunta una carta dirigida a ell¹¹. La missiva en qüestió, datada a Saragossa el 1498, és de la tenor següent:

Deixant de banda algun ús lingüístic com ara parlarem, que ens convida a sospitar que tal vegada la llengua original d'aquesta carta no era el castellà, el seu contingut ens indica que, amb tota probabilitat, ens trobem davant del mateix Alfons de Valdès que havia servit Joan II d'Aragó, Duc de Vilafermosa, i el seu fill i que havia jurat el príncep Miquel a Saragossa el 1498.

En cas que no fos així seria difícil donar una explicació satisfactòria al fet que un asturià assistís a les corts d'un regne que no era el seu i en el qual hagués estat considerat estranger.

Malgrat tot, podríem contemplar la remota possibilitat que realment haguessin existit dues persones amb un nom gairebé idèntic i que, a més, per alguna raó que se'ns escapa, els aragonesos haguessin permès que un d'ells, tot i estranger, assistís com un compatriota més a les seves corts.

Aquesta hipòtesi, però, s'esvaeix del tot quan confrontem la biografia de l'asturià Alfonso Menéndez de Valdés i la del conquenc Alfonso de Valdés i hi trobem algunes similituds que indiquen que també ells eren, en realitat, la mateixa persona.

Del primer, Gregorio Menéndez de Valdés ens diu que tenia un fill anomenat Hernando Menéndez de Valdés que va ser “Capitán de la Guerra del Rey Don Fernando el V y Theniente General de sus Exercitos”¹² i que va morir el 1512 a Burgui, situat a la Vall de Roncal, lluitant contra els francesos durant la guerra de Navarra.

Del segon sabem que tenia un germà que era capità de la guàrdia personal de Ferran el Catòlic, que també va morir el 1512 a la Vall de Roncal lluitant contra els francesos¹³.

Diversos historiadors com Çurita¹⁴, Fernández de Oviedo¹⁵ i Mariana¹⁶ ens adveren que, efectivament, Hernando de Valdès era el cap de la guàrdia personal del rei Ferran i que va morir el 1512 a Burgui. Com no podia ser d'una altra manera cap d'ells no esmenta cap Hernando Menéndez de Valdés, la qual cosa, a part de confirmar la nostra hipòtesi, ens porta a pensar que el cognom Menéndez és un afegitó de la censura per castellanitzar el nom del personatge. Tant és així, que fins i tot en el testament de l'inexistent Alfonso Menéndez de Valdés, en fer referència al seu propi fill i a un dels seus néts, els anomena Fernando de Valdés i Francisco de Valdés¹⁷. Un descuit bastant significatiu.

Cognoms que apareixen per art d'encanteri i cognoms que s'esfumen, historiadors que no coneixen la història de la seva pròpia ciutat i historiadors que formulen teories que ni ells mateixos creuen, un home que és aragonès, asturià i conquenc a la vegada i tres homes que porten el mateix nom, que comparteixen biografia i família, però que oficialment no es van conèixer mai.

Podem creure'ns totes aquestes fantasies i pensar que són fruit de la casualitat i d'errors involuntaris, o bé podem

concloure que la nissaga dels Valdès era d'origen aragonès i que la censura va fer mans i mànigues per amagar-ho. Les proves que hem anat descabdellant al llarg d'aquest article apunten en aquesta direcció.

Raimon Balagué

Gener del 2014.

1<http://www.inh.cat/articles/Tretze-proves-documentals-de-la-catalanitat-de-Joan-de-Valdes>

2MANUEL J. PELÁEZ, Catalunya después de la guerra civil del siglo XV; Ed. Curial, Biblioteca de Cultura Catalana, Barcelona 1981, p.54.

3M.ÁNGEL PALLARÉS JIMÉNEZ, La imprenta de los incunables de Zaragoza y el comercio internacional del libro a finales del siglo XV; Institución Fernando el Católico, Colección Estudios, Zaragoza 2003, p.410.

4JERÓNIMO ZURITA, Historia del Rey Don Hernando el Católico de las Empresas y Ligas de Italia, vol VI, Zaragoza 1670, p.156v.

5Ídem, p.156r.

6JUAN MANUEL CARRETERO ZAMORA, Cortes, monarquía, ciudades: las Cortes de Castilla a comienzos de la época moderna (1476-1515); Siglo veintiuno de España editores, Madrid 1988, p.194.

7DANIEL A. CREWS, Twilight of the Renaissance: The Life of Juan de Valdés; Toronto University Press, Toronto 2008, p.9.

8JUAN PABLO MÁRTIR-RIZO, Historia de la muy noble y leal ciudad de Cuenca, Madrid 1629, p.284.

9Ídem, p.301 i 303.

10MIGUEL JIMÉNEZ MONTESERÍN, La Familia Valdés de Cuenca: Nuevos Documentos dins Los Valdés Pensamiento y Literatura; Instituto Juan de Valdés, Serie Actas Académicas, Cuenca 1997, p.52.

11GREGORIO MENÉNDEZ VALDÉS, Avisos Históricos y Políticos, Vol I, Madrid 1774, p.213 i 214.

12Ídem, p.136.

13DANIEL A. CREWS, ob.cit., p.170.

14JERÓNIMO DE ZURITA, ob.cit., p.320r.

15GONZALO FERNÁNDEZ DE OVIEDO Y VALDÉS, Batallas y quinquagenas, tomo II; Real Académia de la Historia, Madrid 2000, p.132.

16JUAN DE MARIANA, Historia General de España, tomo XV, Madrid 1820, p.178.

17GREGORIO MENÉNDEZ VALDÉS, ob.cit., p.219.